

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szabó Viktor:

**A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
PROPAGANDÁJA**

Témavezető:

Prof. Dr. Romsics Ignác egyetemi tanár, az MTA r. tagja

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger, 2016

1. A kutatás előzményei

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása óta a magyar történetírás egyik kényes és állandóan vitatott témája. Változó intenzitással ugyan, de a magyar közműn folyamatosan a különböző történetírói értelmezések keresztüztüében állt.

Az első világháborús összeomlás sokkja, majd az azt követő forradalmak és ellenforradalom szélsőséges fordulatai a kortársak életében – érthető módon – olyan indulatokat gerjesztettek, melyek a korabeli történetírásra is rányomták bélyegüket. Ezzel magyarázható, hogy rövid idővel az 1918-19-es események után megszülettek azok a művek, melyek gyakorlatilag két és fél évtizedre meghatározták a forradalmakról való történeti gondolkodásmódot.

Székfű Gyula „Három nemzedék”¹ című könyve, mely több kiadást is megért, a korszak alapművének számított. Székfű szerint a polgári demokratikus kísérlet és főként a Tanácsköztársaság a magyar történelem legsötétebb időszakai, mélypontjai közé tartozott. Ezzel megalapozta ezen eseményekre vonatkozóan a következő két és fél évtizedre jellemző szemléletmódot. Ez a nézet 1945-ig nem csak a történetírói szakmában volt uralkodó, hanem a közgondolkodásban és a publicisztikában is meghatározóvá vált.

¹ Székfű Gyula: *Három nemzedék*. „ÉLET” Irodalmi és Nyomda R.T., Budapest. 1920.

1921-ben jelent meg Gratz Gusztáv szerkesztésében „A bolsevizmus Magyarországon”² című tanulmánykötet. A könyv elsődleges célja a kommunizmus, mint megvalósítható rendszer képtelenségének bizonyítása volt. Az egyes tanulmányok színvonala meglehetősen változó volt, mely a szakszerű, tárgyilagosságra törekvő írásoktól egészen a szélsőjobboldali, antiszemita jellegű megnyilvánulásokig terjedt. Ez a kötet témánk szempontjából is figyelemre méltó, hiszen Balogh József tanulmánya kifejezetten a propagandával foglalkozott, mely mind a mai napig a legátfogóbb munka erről a témakörrel.³

Ezt követően a Tanácsköztársaságról hosszú ideig nem készült említésre méltó szakmunka Magyarországon, mely jelezte a történetírói körök tartózkodását eme kényes témától. Az 1930-as évek egyetlen, kifejezetten a forradalmakról szóló színvonalas műve Gratz Gusztáv „A forradalmak kora”⁴ című könyve volt. Ezt a munkát tárgyilagosságra törekvő, a szélsőségektől mentes hangvétele miatt érdemes kiemelni.

Közvetlenül 1945 után kifejezetten a forradalmakról szóló említésre méltó történeti munka nem készült. A sztálinista ideológiának – és Rákosi Mátyás elvárásainak

² Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*. Franklin Társulat, Budapest. 1921.

³ Balogh József: *A propaganda*. In: Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*. i.m. 31-74.

⁴ Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora*. Magyar Szemle Társaság, Budapest. 1935.

– megfelelő kötet volt „A magyar nép története”⁵ című összefoglalás, melyben mind a szociáldemokraták, mind Kun Béla – más kommunista vezetőkkel együtt – áruulóként jelentek meg.

1956-ot követően a Tanácsköztársaság eseményeinek, szereplőinek megítélésében változás állt be. Az 1960-as években a Tanácsköztársaság kifejezetten kiemelt témává vált. Sőt a Kádár-korszak propagandistái a magyar történelem csúcspontjaként mutatták be, vezetőit pedig példaképként állították a tömegek elé.

Az 1956-ot követő időszakban a történetírás jellemzőjeként említhetjük a fokozatos elmozdulást a szakszerűsödés és a tárgyilagosabb megközelítés felé. Ez egyrészt a politikai korlátok '60-as, '70-es, '80-as évekbeli lassú tágulásának volt köszönhető, másrészt egy új feljövőben lévő történész generáció objektívebb szemléletmódjának. Az ekkor született munkák marxista szelleműek, ám tényszerűek voltak, és már szakmailag is megállták a helyüket.⁶ Kifejezetten a propagandával kapcsolatban önálló munkák inkább csak annak

⁵ Heckenast Gusztáv–Incze Miklós–Karácsonyi Béla–Lukács Lajos–Spira György: *A magyar nép története. Rövid áttekintés.* Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest. 1953.

⁶ Néhány példa: L. Nagy Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918-1919.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1965. – Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1969. – Liptai Ervin: *Vöröskatonák előre!* Zrínyi Kiadó, Budapest. 1969. – Romsics Ignác: *A Duna melléki ellenforradalom.* Valóság, 1977/1, 1977/2. Később kibővítve könyv formában is megjelent: Romsics Ignác: *A Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918-19-ben.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1982.

produktumairól⁷ (plakátok, röpiratok, zeneművek, filmek) születtek, míg a szervezeti felépítés, és az érintett személyek ezzel kapcsolatos tevékenysége csupán érintőlegesen került említésre.⁸ Az 1980-as években a rendszer politikai stabilitásának megingásával párhuzamosan bővültek a történészek lehetőségei. Ebben az évtizedben is születnek jelentős művek, melyek egy része már a rendszerváltás utáni szemléletet is megelőlegezi.⁹

A rendszerváltás óta a várakozásokhoz képest kevés az ezzel a témával foglalkozó publikációk száma (különösen igaz ez a '90-es évekre). A tapasztalatok azt mutatják, hogy szakmai körökben nem túl népszerű ez az időszak. Ennek következtében a közvélemény

⁷ Aradi Nóra - Györfly Sándor: *A Magyar Tanácsköztársaság művészete*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1979. – Garai Erzsébet: *A magyar film a Tanácsköztársaság idején*. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1969. – Tiszay Andor (szerk.), *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai*. Budapest, 1959. – Ujfalussy József (szerk.): *Dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaság zenei életéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

⁸ Például: József Farkas: *Értelmiség és forradalom – Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1984. – Kővágó László: *Internacionalisták a Tanácsköztársaságért*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.

⁹ Fogarassy László: *A Magyar Tanácsköztársaság katonai összeomlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1988. – Hajdu Tibor - Tilkovszky Lóránt (szerkesztők): *Magyarország története 1918-1919. 1919-1945* 8/1. kötet Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. – Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918-1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1983. – Raffay Ernő: *Erdély 1918-1919-ben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1987.

forradalomképét sajnos javarészt a sajtó és a politika formálta/formálja. A Kádár-korszak hangsúlyosan pozitív szemléletmódjának ellenhatásaként a rendszerváltás után a közbeszédben a Tanácsköztársaságot és annak szereplőit gyakorlatilag démonizálták.

A rendszerváltás után, de főként a kétezres években tanúi lehettünk egyfajta konzervatív – a két világháború közötti terminológiákhoz visszanyúló – történelemszemlélet újjászületésének. Ennek egyik érdekes példája Salamon Konrád könyve, mely már címében is – „Nemzeti önpusztítás 1918-1920”¹⁰ – ezt a szemléletmódot tükrözi.

A kevés munka közül, amelyek kifejezetten a Tanácsköztársasággal foglalkoztak Vörös Boldizsár mélyre ható kutatásai emelkednek ki, aki a korabeli forrásokat felhasználva, több írásában is részletesen elemezte a történelmi személyiségeknek, nagy elődöknek, példaképeknek a kommün propagandájában való megjelenítését.¹¹

¹⁰ Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918-1920*. Korona Kiadó, Budapest. 2001.

¹¹ Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? \ *Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890-1919*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2004. – Vörös Boldizsár: *Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló*. Budapest szimbolikus elfoglalása 1918–1919. *Budapesti Negyed*, 29–30. 2000/3–4. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00023/voros.html#23f> (Letöltés ideje: 2015. június 21.) – Vörös Boldizsár: *Két rendszer, két halott, két temetés*. Médiakutató 2004 ősz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_03_osz/08_ket_rendszer (Letöltés ideje: 2015. december 4.) – Vörös Boldizsár: *Történelmi*

2. Célkitűzések

Kutatásom során alapvetően három fő cél megvalósítására törekedtem:

1. A propaganda szervezeti felépítésének felderítése.
2. A propaganda-tevékenység személyi összetételének megállapítása.
3. A propaganda tartalmának, eszköz- és célrendszerének feltérképezése.

Elsődleges feladatomnak tartottam annak a kérdésnek a tisztázását, hogy a proletárdiktatúra propagandája egy tudatos, átgondolt és jól szervezett rendszer szerint működött-e, vagy pedig inkább ötletszerű, esetleges jelleggel bíró, összehangolatlan akciók összessége volt. Ehhez elsősorban a propagandához kapcsolódó szervezetek felépítéséről, feladataik megoszlásáról kellett képet alkotnom. Tisztázni kellett azt a kérdést, hogy ezek a szervezetek mennyire tevékenykedtek önállóan, illetve mennyire hangolták össze tevékenységeiket. Egyáltalán erre a területre a centralizáció, vagy a decentralizáció volt-e inkább a jellemző. Ennek megfelelően a kutatás első sarokkövét a Tanácsköztársaság propaganda szerveinek vizsgálata jelentette.

A második tisztázandó kérdés az volt, hogy kik vettek részt aktívan ebben a tevékenységben, milyen társadalmi csoporthoz vagy közösséghez tartoztak, illetve milyen motivációk játszottak közre szerepvállalásukban.

személyiségek ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban. Budapest, 1997. Kandidátusi értekezés kézírata.

A harmadik fontos mérföldkő annak feltérképezése volt, hogy a gyakorlatban hogyan valósult meg ez a propaganda-tevékenység, milyen módszereket, eljárásokat, eszközöket alkalmaztak a tömegek befolyásolására.

Végül a fenti szempontok alapján arra a kérdésre is megkíséreltem választ találni, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájában milyen mértékben jelentek meg a modern politikai propaganda jellemzői.

3. Vizsgálati módszerek, források

Mivel – jellegéből adódóan – a téma meglehetősen összetett, ezért a kutatás során is szükségessé vált többféle vizsgálati módszer alkalmazása és több típusú forrás áttanulmányozása.

A Tanácsköztársaság propagandájának szervezeti felépítését a vonatkozó szakirodalmak átvizsgálásán túl, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának archívumában található „Tanácsköztársaság Történeti Adatait Gyűjtő Országos Bizottság” (TAGYOB) anyagai alapján állítottam össze.

A személyekkel kapcsolatos kutatás volt a legösszetettebb és egyben a legidőigényesebb feladat. A személyes adatok felderítéséhez szükséges volt a különböző lexikonok, életrajzok, önéletrajzok átvizsgálásán túl a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának születési-, házassági-, és halotti-anyakönyveiben, a Familysearch internetes adatbázisban,

valamint Budapest Főváros Levéltár egyes anyagaiban (Budapesti Királyi Ügyészség iratai 1919-1922, Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház iratai, Fogolytörzskönyvek 1919-1922) történő vizsgálódás. A kutatás során a fenti források alapján nyert adatok statisztikai feldolgozására is sor került, mely lehetővé tette eme csoport prozopográfiai jellegű elemzését is. A személyes motivációkra vonatkozóan elsősorban a megjelent visszaemlékezésekre, naplókra, önéletrajzokra, életrajzokra támaszkodtam. Ez utóbbi vizsgálatot azonban csak azoknál a személyeknél lehetett lefolytatni, akikkel kapcsolatban elég forrás, elég információ állt rendelkezésre.

A propaganda-anyagok vizsgálata kapcsán ismertetésre kerültek a Tanácsköztársaság propagandájában példaképként bemutatott magyar és külföldi személyek, valamint az alkalmazott szimbólumrendszer is. Több mint 350 darab nyomtatott kiadványt (plakátokat, röpiratokat, zeneműveket) tanulmányoztam át, kiegészítve a két legfontosabb sajtótermék (Népszava és Vörös Újság) vezető cikkeinek tartalmi elemzésével. Ezeken kívül sor került egyéb propaganda jellegű anyagok (filmhíradók, filmek, építmények, szobrok), és a jelentősebb propaganda-rendezvények bemutatására is. A felhasznált szakirodalmakon kívül kutatást végeztem az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárában, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében, az ELTE Egyetemi Könyvtár Párttörténeti Gyűjteményében, a Kiscelli Múzeum Plakátgyűjteményében, a Magyar Nemzeti Múzeum

Történeti Fényképtárban, a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet Filmarchívumában és online filmhíradó archívumában, a Magyar Digitális Képkönyvtárban, valamint az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisában.

4. Új tudományos eredmények

Doktori disszertációm elsődleges célja a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájának részletes bemutatása volt. Ez több szempontból is új eredményeket hozott.

A szervezeti felépítés bemutatása annyiban nem jelentett újdonságot, hogy az erre vonatkozó információk korábban is ismertek voltak és egy részük publikálásra is került. Éppen ezért disszertációmban inkább arra törekedtem, hogy a propaganda-szervezetek részletes bemutatásán keresztül képet kapjunk a kommun propagandájának működési mechanizmusáról. Ennek eredményeként megállapíthattuk, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság propaganda-szervezete magán hordozta az átmeneti időszakok alatt felállított intézmények jellegzetes hibáit. Az egyes szervek, osztályok viszonylag önállóan működtek, ugyanakkor feladataikat nem határozták meg pontosan, melynek eredményeként tevékenységük gyakran került átfedésbe. A problémákat már a Tanácsköztársaság alatt is felismerték, ezért többször történt kísérlet a propaganda-tevékenység központi koordinációjának megerősítésére, a

szervezeti felépítés erősebb centralizációjára. Eme törekvések ellenére – és valószínűleg az idő rövidege miatt is – a kommün fennállása alatt a propaganda-tevékenység szervezeti felépítésére mindvégig inkább a széttagoltság volt jellemző.

A személyekkel kapcsolatos kutatás eredményeként pontosabb képet kaphattunk arról, hogy jellemzően mely társadalmi csoporthoz tartozó személyek vettek részt a Tanácsköztársaság propaganda-tevékenységében. Ennek eredményeként megállapíthattuk, hogy a polgári háttérrel rendelkező értelmiségi személyek játszották a legnagyobb szerepet a kommün propagandájában. Motivációik nagy változatosságot mutattak. A kommunista elkötelezettség, a jobbító változtatás szándéka, a kapitalizmus válsága, az első világháború szörnyű tapasztalatai, a szociális problémák megoldása, az ország fegyveres védelme, a megélhetés biztosítása, a megalkuvás, a félelem mind befolyásoló tényezők lehettek az egyes személyek esetében. Fontos következtetése kutatásom eme részének, hogy a propagandisták jelentős része nem volt kommunista, mely egyúttal a történelem eme időszakához való árnyaltabb megközelítés szükségességére is felhívja a figyelmet.

A propaganda-anyagok vizsgálata után a következő következtetéseket tehetjük. A Tanácsköztársaság szimbólumait, jelképes panteonját tekintve többségében a korábbi évtizedek nyugat-európai (angol, francia, német) és magyar – jellemzően szociáldemokrata – munkásmozgalmi küzdelmei során kialakult elemekből tevődött össze, kiegészülve néhány orosz bolsevik összetevővel. Tartalmát tekintve, a Tanácsköztársaság

propagandájában markánsan jelent meg a világforradalom eljövetelének eszméje. Tulajdonképpen ez a kommün egyik legfontosabb alaptételének nevezhető. Ehhez kapcsolódott az első világháború negatív színben való feltüntetése, amely a rendszer ideológiai igazolásának egyik fontos tényezője volt. A propaganda tartalmának további jellemzője volt, hogy a kiindulási alap, azaz a kapitalizmus negatívumai, hibái valóban létező problémák voltak, melyet persze a propagandában erőteljesen eltúlozva jelenítettek meg. Ezzel szemben a másik oldalon egy, a jövő homályába vesző, utópisztikus, a nagyfokú demagógiát sem nélkülöző, bár kétségtelenül pozitív ígérethalmaz jelent meg, amely a kommunizmus jövőbeni felépüléséről vizionált. Ugyanakkor azt is kiemelhetjük, hogy a propagandában erőteljes szociális töltet is megjelent. A szegényebb, hátrányosabb helyzetű rétegek gazdasági, szociális, kulturális helyzetének felemelésére való törekvések pozitívumait a kommün bukása utáni jelentések is elismerték. A magyar kommün propagandájára az „oroszminta” nyilvánvalóan hatással volt, de ez inkább az orosz nép példamutatásának és a bolsevik vezetők iránymutató megnyilatkozásainak hangsúlyozásában volt tetten érhető. Ugyanakkor tartalmát tekintve felfedezhető volt a szociáldemokrata irányvonal továbbélése. Ez leginkább a kommün szociáldemokrata és kommunista tagjainak nyilvános vitáiban jelent meg, de számos korábbi szociáldemokrata propaganda-anyag is újra kiadásra került. A közölni kívánt információ formátumának megválasztásakor a propagandisták mérlegelték azt a szempontot, hogy melyik az a mód, amellyel a leghatékonyabban el lehet

juttatni az üzenetet az emberek felé. Bár az anyagok többsége – a tömegpropagandának megfelelően – mindenkire kívánt szólni, mégis voltak szép számmal olyanok is, melyek bizonyos társadalmi csoportokat céloztak meg. Ez utóbbiak esetében a propagandisták igyekeztek olyan kérdésekkel – olyan stílusban, hangnemben – foglalkozni, amely leginkább megfelelt az adott célcsoportnak. A kommün propagandistái minden rendelkezésre álló legkorszerűbb eszközt felhasználtak tevékenységük során. Megfigyelhető volt ugyanazon információk különböző formátumokban történő ismétlődése is, mely eme üzeneteknek, a célcsoportok tagjai közötti, minél nagyobb mértékű rögzülését segíthette elő. A kommün propagandistái gyakorlatilag szünet nélkül, impulzusszerűen bombázták az embereket a különböző módokon és formátumokban ismételt információkkal. A Tanácsköztársaság vezetői az oktatást, a kultúrát, és a sportot is a propaganda szolgálatába kívánták állítani.

A fenti tényezőket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a kommün propaganda-tevékenysége, mind külső jegyeit (intézményesülés, specializálódás), mind eszközeit, mind módszereit tekintve magán hordozta a modern politikai propaganda legfőbb jegyeit. Vagyis a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája a modern politikai propaganda egyik korai példájának tekinthető. Ez pedig – a későbbiekre nézve – lehetővé teszi a számunkra, hogy a Tanácsköztársaság propagandájának vizsgálatán keresztül képet alkothassunk a modern politikai propaganda működési mechanizmusáról.

5. Publikációs jegyzék¹²

1. *A háborús felelősség kérdése az 1918-19-es magyar és német kommunista propagandában.* In: Kiss László (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Németh István tiszteletére.* Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLIII. Sectio Historiae. Eger, Líceum Kiadó, 2015. 363-371.

2. *A Magyarországi Tanácsköztársaság alkoholelles propagandája.*

[http://www.titteleki.hu/cikkek/A_Magyarországi_Tanácsköztársaság_alkoholelles_propagandája.pdf](http://www.titteleki.hu/cikkek/A_Magyarországi_Tanacskozarsasag_alkoholelles_propagandaja.pdf) (2014)

3. *Az értelmiség szerepvállalása a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájában.* In: Ballabás Dániel (szerk.): *Doktorandusz hallgatók 1. konferenciája.* Eger, EKF Líceum Kiadó, 2013. 7-18.

4. *Zenészek és zeneszerzők a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájában.* In: Sipos Balázs (szerk.): *A kommunizmus arcai.* Budapest, Prima Forma Tudományos Egyesület, 2013. 6-30.

¹² A tézisfüzetben csak a disszertáció témájával összefüggő publikációk szerepelnek. A teljes publikációs listám elérhető az MTMT-ben.

6. *Művészek a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájában.* In: Gózszy Zoltán - Vitári Zsolt - Lengyel Gábor (szerk.): *Egyén és politikai gyakorlat – Konferenciakötet.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2013. 213-222.

7. *A Magyarországi Tanácsköztársaság toborzóplakátjai.* [http://www.tittleki.hu/cikkek/A_Magyarországi_Tanácsköztársaság_toborzóplakátjai.pdf](http://www.tittleki.hu/cikkek/A_Magyarországi_Tanacskozarsasag_toborzoplakatai.pdf) (2013)

8. *A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájának szervezeti felépítése és személyi összetétele.* In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél, 2013 – Spring wind, 2013* (Konferenciakötet). Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2013. 1. kötet. 118-125.

9. *A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandaszerveinek működése.* In: Ballabás Dániel (szerk.): *Kultusz és propaganda.* Eger, Líceum Kiadó, 2012. 19-26.

10. *Budapesttől Hollywoodig – a Vörös Híradótól az Oscar-díjig:* Kertész Mihály életútja.
http://www.titteleki.hu/cikkek/Budapesttol_Hollywoodig.pdf
(2010)

11. *Háború és diplomácia Magyarországon 1918-1919.*
Budapest, Prima Forma Tudományos Egyesület, 2009.